

Милан Миљковић¹

Институт за књижевност и уметност, Београд

МИ/ЈА И ДРУГИ У ПИСМИМА ИЗ НЕМАЧКЕ ЉУБОМИРА НЕНАДОВИЋА – модернизацијске стратегije у изградњи лика главног јунака

Циљ рада је да укаже на промене у конструкцији колективног и индивидуалног идентитета путописца у *Писмима из Немачке* Љубомира Ненадовића. Настојаћемо да покажемо који су све то елементи битно одредили сложен амалгам сачињен од словенског, немачког, а затим и специфично космополитског културног идентитета до наглашено индивидуалног идентитета једног модерног, скептичног и разочараног интелектуалца на крају 19. века. Анализирајући мотивацију и концепт изградње главног лика и његов однос према другима, посебно ћемо истаћи оне елементе на којима се заснива антиципаторска улога Ненадовићевог текста у конституисању прототипа модерног јунака.

Кључне речи: путопис, идентитет, стереотип, космополитизам, антрополошки песимизам

Раније посматран као маргиналан жанр, путопис је временом постао предмет интердисциплинарних проучавања етнологије, антропологије, психологије, социологије, културалних студија и постколонијалне критике. Овакву валентност путопис дугује сопственој способности да унутар порозних жанровских граница интегрише елементе других књижевних облика али и да постави низ питања везаних за рецепцију културе, другост и идентитет. Путник, вођен различитим мотивима, излази из оквира сопствене културе и одлази у другу, мање или више удаљену и различиту, али никада потпуно непознату. Сусрећући се са другима и пишући о њима, путописац се налази у позицији онога ко друге конституише као друге.

Уколико писање представља другостепено посредовање емпиријског света, путопис прераста у текст у ком повлачење граница између путописца и других детерминишу бројни индивидуални и културни чиниоци те стога у равни литерарног долази до сложених процеса преображаја и конструкције колективног и индивидуалног идентитета, какав се успоставља у ванлитерарној стварности. С тим у вези, посебно пажњу у раду посве-

1 milan.miljkovic@ikum.org.rs

тићемо оним елементима текста који представљају активне чиниоце конструкције идентитета главног јунака, и његове могуће модернизације.

Иако познат још од античких времена, појам идентитета је доживео посебну експанзију у дискурсу хуманистичких наука у последњих неколико деценија што је довело до хиперинфлације значења термина и условне поделе теоријских приступа на присталице 'слабог' и 'јаког' схватања идентитета, на оне који идентитет представљају као нешто што је увек већ конструкција, никад довршена, фрагментарна и нестабилна и оне који полазе од схватања идентитета као истости у времену и међу људима.

Пошто су путопис и питања конструкције идентитета посматрача и посматраног блиско повезани са категоријом Другости, у раду ћемо се највише ослањати на теоријске претпоставке „слабог“ схватања идентитета где се идентитет дефинише конструктивистички као непрестани процес артикулације, зашивања и надодређивања (Хол 2001). Идентитет није више знак природног јединства већ представља недовршени производ стратегија искључивања и истицања разлика спрема Другости, било да је реч о индивидуалном или идентитету колектива као замишљене друштвене заједнице (Андерсон 1998) у којој важи претпоставка да њени чланови по принципу сродности чине једно симболичко хоризонтално јединство. У том случају, симболичко „Ми“ континуирано се артикулише према неком другом, замишљеном и симболичком „Они“. Дакле, пре питања „Ко смо?“ треба поставити питање „Којим процесима употребе језика, историје, традиције, и осталих дискурзивних пракси долазимо до самопоимања и поимања других?“. Повлачење граница и формулисање разлике према другима јесте једна од битних стратегија артикулације идентитета у првом делу *Писама*. Дајући стереотипне портрете неколико европских народа, а изостављајући представе о сопственом културном и националном миљеу, путописац исцртава сложено мрежу идентитетских граница, која обухвата конституисање словенског, немачког, космополитског и на крају изражено индивидуалног идентитета главног јунака.

Имајући у виду да је проучавање стереотипа већ дужи низ година изгубило функцију утврђивања њихове емпиријске тачности усредсређујемо се на анализу неколико важних функција (Рот 2000), од којих посебно издвајамо функцију одржавања психолошке хигијене и социјалне самозаштите. Наиме, стереотипи представљају битне чиниоце у изградњи, стабилизовању личног, односно у јачању и хомогенизовању колективног идентитета. Захваљујући свом сазнајном и рецептивном редукционизму, стереотипи успостављају бројне културне, етничке и индивидуалне ентитете и стога ћемо покушати да кроз граматiku устаљених представа о себи и другима утврдимо контекст њихове употребе и учинак који остварују на пољу конституисања идентитета главног јунака.

У друштвенополитичком и културноисторијском погледу, прва половина XIX века је, на простору хабсбуршког царства, прошла у знаку снажног деловања немачких културних тенденција на формирање културне физиономије српске нације. Будући да су се многи српски интелектуалци школовали на немачким универзитетима, а немачки писци интензивно преводили у српској периодици, промене у српској књижевности тридесетих и четрдесетих година XIX века су биле у значајној мери повезане са променама у немачкој култури. Међутим и поред тога што је немачки културни утицај створио простор за све изразитије модернизовање српске књижевности, друштвени и културни контакт између Срба и Немаца на просторима аустроугарске монархије доносио је и негативне појаве, као што је великонемачка политика културне и политичке асимилације. Као одговор на такву политику, настаје друштвенополитички и културни концепт панславизма с циљем пружања организованог отпора акултурацијским стремљењима немачке политике, посебно након прогласа о „Слободној, уједињеној очевини” из 1848. године. Међутим, после првог панславистичког конгреса у Прагу (1848), панславизам уступа место ужим националним концептима који су се заснивали на партикуларистичким националним традицијима. У оваквој слици истовременог афирмативног деловања немачке културе, и пансловенског отпора немачкој политици акултурације можемо препознати основне чиниоце амбивалентног односа српских и словенских интелектуалаца према немачком царству, односно према Европи уопште. Српски писци су и преносиоци културних стремљења и преображаја из европске средине, и оштри критичари и противници европске политичке експанзије. Двојак однос према Немцима, односно Европи јавља се и у делу Љубомира Ненадовића. Идући трагом Доситејеве идеје просвећености, а школован на немачким универзитетима, Љубомир Ненадовић у исто време испољава карактеристичне црте словенофилства, русофилства, и на крају патриоцентризма.

Када је у питању конструкција словенског културног идентитета на примеру лика главног јунака, од самог почетка у *Писмима из Немачке* не налазимо ниједан елемент позитивног² дефинисања словенског идентитета или карактера. Поред бројних слика о Немцима, Французима, Енглезима, истиче се свега неколико слика о Русима³, али ниједан словенски аутостереотип. Одсуство унутрашњег артикулисања словенског простора условљено је неколиким чиниоцима оног времена: слабљење идеје панславизма, амбивалентан положај аутора на граници немачке и

2 Појам позитивног дефинисања не узимамо у смислу афирмативног, већ у том смислу што се словенски културни идентитет не дефинише посредством оних симбола и материјалних чинилаца који би словенску замишљену заједницу чинили кохерентном и хомогеном, односно изнутра хоризонтално повезаном.

3 А неке од слика о Русима су више везане за богате руске посетиоце у немачким лечилиштима

словенске културне традиције, и разочарање Љубомира Ненадовића у друштвенополитичке прилике у Србији.

Међутим, и поред тога што су изостали чиниоци позитивног дефинисања словенског културног идентитета, лик приповедача се на одређеним местима јасно идентификује као део словенског; и тада до изражаја долази приповедачев оштар критички и ироничан став према немачким хетереостереотипима о Словенима, њиховој историјској улози и судбини.

„Немци поштују Американце, мрзе Французе, боје се Руса, завиде Енглезима, равнодушни су према Италијанима, љубазни према Грцима, политични према Мађарима и Шведима, а љуте се на Словене што не могу да увиде да за њих нема цивилизације осим немачке цивилизације и да је за словенске и све источне народе немаштина и цивилизација једно исто, као што је негда за полапске и померанске Словене хришћанство и немштина било једно исто“. (1922: 39–40)

Однос Немаца према Словенима формулисан је у оквирима дискурса балканизма, пошто се у оба случаја активирају негативни стереотипи о другом, прожети категоријама варварског, недовољно културног, и вредносно нижег. Словени су, као део европског Истока, и тиме веома блиски али не идентични Оријенту, представљени на нижем ступњу цивилизације, као неко ко је још увек на маргинама значајног историјског развоја.

„Немци свашта бележе и о свачему воде рачун. Они знају колико се у целој Немачкој сваке године излеже пилића; колико се памучних и вунених жица опреде; колико се цигара попуши. Они не живе без рачуна. Знају колико зрна пшенице треба да се роди да сви Немци буду сити...()...Немци на свашто мисле...().... Они знају и оно што не знају“. (1922:)

Типизирану слику о немачкој потреби да у прецизним размерама уреде друштвени и индивидуални живот приповедач обликује у комичном маниру. Он полази од вредносно неутралног стереотипа о немачкој прецизности, али га већ у првој реченици цитата речју *свашта* измешта у правцу карикатуре. Након тога ефекат комичног проширује се увођењем тривијалних мотива пребројавања пилића и зрна пшенице. Уколико се смех схвати као форма друштвене казне за испољену крутост и неприлагодљивост, онда су немачко рачунање броја пилића и зрна пшенице знаци њихове неселективне примене прецизности и рачуна у различитим областима живота; не показавши оптимално осећање мере, колективна фигура Немаца постаје несвесна мета смеха, губећи своју самопојмљену позицију цивилизацијске надмоћи наспрам Словена. Пошто су Немци у негативним сликама о словенским народима истовремено производили позитивну и самохвалисаву слику о себи као „Европејцима“ и „Западу“, онда је иронично комичан однос приповедача важан чинилац у деструкцији те егоцентричне слике, и истицања супериорне позиције оног ко ту слику извргава подсмеху.

Повлачење граница и разлика према према другима наставља се и у иронично комичној обради стереотипа о немачкој професионалној специјализацији и односу према монархији. У приказивању револуционарног духа немачког народа и њихове борбе за слободу пушења у Тингартену поново делује механизам карикатуралног искривљавања као продужетак ироничног одговора на немачке стереотипе о (не)способности словенских народа за пуну друштвену и политичку независност и ослобођење. Прећуткујући сложену мрежу друштвенополитичких прилика код словенских народа, њихове унутрашње несугласице и неуједначености, приповедач своју иронију усмерава ка Немцима.

Поред већ поменутих ироничних и комичних стереотипа о Немцима, за конституисање словенског културног идентитета код главног јунака важан је и његов гест на крају првог дела *Писама*.

„Лепа Германијо! Идеалима – на које сви народи у будућности гледе – ти си најближа. Твој напредак то је напредак целогa човечанства. Ти си оно сунце што од запада истоку путује да светлост пронесе удаљеним народима; докле допиру зраци твоје просвете дотле је видело. Когод љуби право развиће људског рода, треба да ти жели свако добро; зато и ја – твојом светлошћу обасјан и од детињства грејан – свршујући ово писмо устајем на ноге и са неком побожношћу вичем: живела Русија!“ (1922: 83)

Пошто је у *Писмима из Немачке* однос приповедача према немачкој култури и националном карактеру амбивалентан онда се последњи одломак десетог писма може двојако разумети. Он осцилује између дословног химничног и недословног ироничног разумевања путопишчевог реторичког обраћања Германији. У одломку препознајемо трагове културноисторијске и друштвенополитичке реалности немачке државе и њене кључне улоге у дефинисању европских токова, и зато на позадини такве реалности завршни заокрет ка истоку добија значење особеног отпора. У поређењу са природним сунцем чија светлост 'путује' са истока на запад, светлост просвете која путује на непросвећени исток садржи нешто сумњиво (будући да первертира слику физичког кретања сунца у односу на земљу), нешто што превазилази оквире чисте просвећености, и због чега приповедач завршава свој говор похвалом Русији.

Имајући у виду функцију стереотипа, треба истаћи да су комичне анегдоте о карактеристикама немачког националног карактера, искоришћене из потребе да се у релацији са другима једној заједници људи припише, односно пришије одређена разлика, односно идентитет. Приповедач зато подвргава немачке аутостереотипе и хетереостереотипе о Словенима иронији, како би артикулисао границе између два модела идентитета, словенског и немачког, и тиме спречио дезинтеграцију или асимилацију словенског културног простора.

Међутим, нису све слике о Немцима комичне, односно ироничне. Многе од тих представа ће бити и афирмативно осенчене као у случају мотива немачког гостопримства, превођења књига, немачке уредности и

слободног живота, немачке побожности и ратничке храбрости испољене у периоду Западног римског царства. Бројност ових представа и њихова амбивалентност мотивисане су с једне стране местом боравка главног јунака, трасом његовог кретања, а с друге његовим образовањем у младости. Поменута амбивалентност у представама о немачкој нацији одговара двострукости, или унутарњој подељености лика главног јунака, између словенског и немачког културног идентитета.

У тим примерима се најбоље види како је јављање стереотипа условљено тиме ко и како жели да се пореди, а не ко је какав у његовог објективној стварности. У поређењу са Словенима, Немци су ти који заузимају простор цивилизацијског центра, напретка, културе, али када се огледаће помери ка западним немачким суседима, тада Немци постају део културне и цивилизацијске периферије, док је средиште свих дешавања у Паризу.

„Све вароши Европе и Америке угледају се само на Париз...()...Сав се свет труди да буде налик на Париз...()...Париз је врх цивилизацији, коме све друге вароши теже. Минхен, Берлин, Беч и Неапољ при сваком свом предузећу уздахну: „ах, према Паризу ми смо велико село...()...У Паризу све је друкчије, све је савршеније; и сунце, када дође више Париза, труди се да по париској моди греје и светли.“ (1922: 13)

Пошто симболички запремају поље центра, Французи су истовремено и предмет мржње, зависти оних који су смештени на периферији, али и предмет њиховог дивљења, културни и цивилизацијски узор коме скоро сви стреме. Путописац се послужио већ познатом граматицом односа центра и периферије (Leersen 2000). Позиција центра конотира историјски динамизам и развој, док се простор периферије означава појмовима успореног развоја или заостајања и провинцијске блискости са природом наспрам које постоји метропола са својим техничко технолошким прогресом⁴.

Представе о Немцима, Французима и Енглезима настале су укрштањем различитих културолошких али уједно и наративних перспектива: француских, енглеских и немачких аутостереотипа, хетеростереотипа и пројектованих хетеростереотипа. У том укрштању Енглези и Французи представљају велике колонијалне силе, друштвенopolитички надмоћне нације које као симболички центар Европе теже да доминантну културну матрицу наметну симболичкој маргини Европе. А Немци, на другој страни, истовремено периферија за једне а центар за друге народе и сами испољавају амбивалентност карактера и менталитета: комплекс инфериорности у односу према Французима а супериорности према Словенима. Наклоност, или ако бисмо могли рећи симпатију приповедача за немачку нацију могли бисмо разумети у контексту његовог претходног образовања и боравка у бројним немачким градовима. Пошто негативне

4 Као што је немачко заостајање у моди, облачењу, уметности, стилу

и ироничне представе о Французима и Немцима долазе из корпуса немачких хетеростереотипа о западним суседима, приповедачево преузимање немачке перспективе могло би се схватити и као део процеса идентификације са новом замишљеном заједницом - са немачким културом и нацијом.

Упоредимо ли промене и померања у приповедачевом ставу према другима, видимо да је он у зависности од контекста увек на страни оних који су конституисани као периферија. У опозицији између немачког и словенског идентитета, он је опредељен за словенски, али у случају померања бинарне осе запад/исток, границе се проширују како би прихватиле и елементе немачког културног идентитета. Из овога проистиче да границе идентитета никада нису чврсто одређене и непроменљиве већ увек овисе о контексту. Идентификујући се са оним групама које су представљене као маргиналне, периферне, путописац се уједно опире идеји културне и политичке централности. Помереност ка маргинама налазимо и у оном надиндивидуалном и ненационалном облику идентитета који ћемо назвати специфичним видом космополитизма.

Космополитизам о ком ће бити речи у много чему је сличан дефиницији Венди Брејсвел (Wendy Bracewell), у тексту „Orientalism, Occidentalism, cosmopolitanism: Balkan Travel writings on Europe“, која је космополитизам представила као један од могућих пројеката у процесу конституисања идентитета балканских писаца спрам Запада. Као стратегија идентификације космополитизам је представљао покушај негирања, одбијања или трансгресије бинарних опозиција запад / исток. Истина је да сам путописац ни на једном месту у тексту не поима себе непосредно у оквирима замишљене космополитске заједнице. Међутим захваљујући с једне стране његовом претходном образовању, антрополошком песимизму и експлицитном антимилитаризму и с друге његовом завршном ироничном коментару у обраћању месецу, главни јунак *Писама* ипак се самоконституише као део наднационалне заједнице чије су границе одређене одбијањем партикуларистичких етничких подела.

„Срећан си месече, што си хиљаде миља далеко од земље! Да си мало ближе, Енглези би те населили својим колонијама; папа би послао своју хришћанску веру; султан би те приденуо на свој барјак; краљ би те пруски бомбардовао⁵, а словенска цензура избрисала би те с неба, јер сувише светлиш!“ (1922: 116)

Ако смо на крају првог дела имали наглашено ироничну опаску упућену *лејој Германији*, перспектива представљања у оквиру претпоследњег пасуса другог дела значајно се мења. Уместо супротстављања двају модела колективне културне идентификације, приповедач је обраћањем космичком елементу најавио сопствено превазилажење сваке

5 Пруско бомбардовање можемо схватити не само као знак опште немачке политике освајања суседних простора већ и као алузију на историјски догађај бомбардовања Прага након првог пансловенског конгреса 1848. године

етничке диференцијације, што ће истаћи у сликама о негативним доминантима културних политика националних држава у Европи. Енглески колонијализам, експанзија римокатоличког утицаја, немачка политика сукоба и угрожена слобода изражавања у словенским срединама: све су то експлицитни завршни сигнали путопишчевог одвајања од колективних националних ентитета, посебно наглашеног употребом опозиције светла и таме. Претходно коришћена као средство разграничења по линији цивилизовано / нецивилизовано та опозиција је сада премештена у космички простор, где је цела земља, уочи поновних ратних сукоба, дата у знаку сумрака цивилизације. А монолошко обраћање немом и космичком саговорнику открива приповедачево романтичарско стремљење космичком, односно интензивно осећање немоћи и отуђености како од света, тако и од самог себе.

* * *

Пошто се свако личног Ја увек конструише у оквиру групе, индивидуални идентитет не можемо механицистички разграничити према осталим облицима колективних идентитета. Међутим, у раду ћемо настојати да тумачење индивидуалног идентитета главног јунака усмеримо ка истицању оних стратегија којима се он удаљава од сваког облика групне идентификације.

Путопис парадоксално почиње приповедањем у затвореном простору где јунак у првом делу жали за путовањем, али ће на почетку другог дела *Писама* он показати знаке изразите равнодушности, досаде и индиферентности према свету кроз који пролази. И у затвореном и на отвореном простору приповедач покушава да се ослободи људског присуства. Затвореност у соби с једне, а бројни стереотипи о другима из првог дела *Писама* сигнализирају одређени конзервативизам у мишљењу главног јунака, али конзервативизам који је важан чинилац конструкције колективних идентитета. У другом делу путописа поступци јунака који имају за циљ одвајање од хоризонталног колективизма и наглашавање индивидуалности постају све доминантнији. Поред самоће, неодложне потребе за њом и готово неподношљивог осећања анксиозности приликом сусрета с другима, издвојили бисмо и наглашено стање отуђености од других али и од себе, које је битно исказано антрополошким песимизмом путописца и мотивом двојника, тј непознатог сапутника.

„Ја хоћу самоћу. Мој другар са клупе нека иде куда хоће, ја желим да будем сам и да идем како хоћу. За то ево хоћу да легнем на траву у хладовину испод овог гранатог дрвета...()...кад сам у самоћи, осећам се као у најмилијем друштву“. (1922: 103)

Период боравка у соби је завршен. Са једанаестим писмом започиње јунаково кретање по околини неколико немачких градова те тако приповедачеви доживљаји постају главни мотиви приповедања, иако ће их још увек с времена на време прекидати поједине устаљене представе о

другима, и реминисценције на историјске догађаје. У сусрету са светом, са другим, путописац јасно ставља до знања да му је највише стало до сопствене самоће. Потреба за уклањањем из вреве, за одласком из урбане средине у природу, и напуштањем круга варошана и туриста може се окарактерисати као отуђење од света људи. Напуштање урбаног простора праћено је егзалтираним описима природе у чијој основи проналазимо и елементе пантеистичке религиозности. У тим деловима *Писама* јунак се служи стереотипном сликовном и вредносном поларизацијом између природног и људског са циљем да себе као појединца издвоји из људске заједнице уопште.

Блискост са природним истакнута је и учесталим паралелама између људског и животињског света, које међутим, откривају и антрополошки песимизам приповедача који се најоштрије обликује у одломку о предстојећем рату на тлу Европе; негативно поимање људске природе достиже свој врхунац. Када се суочи са страхотама нових ратних сукоба, приповедач не успева да, упркос бројним позитивним и негативним (али комичним) стереотипима о великим европским народима, сачува ни делић поверења у људску природу. И веома брзо, главни јунак постаје свестан савременог јаза између мисли и егзистенције, људског знања и људског делања.

„Затворите своје књиге, о учитељи и правници! Закључајте црквена врата, о Христови свештеници! Ваш труд је бескористан, доклегод могу поједини демони ваше речи и све законе да униште...“ (1922: 162)

Луцидним погледом он уочава неке од кључних момената који се јављају непосредно уочи и након почетка свих ратова. После почетног страха од пропасти и уништења света, долази до колективне, етничке и идеолошке консолидације.

„Жене убрисале сузе, и с поуздањем спремају своје људе на војску; старци поносито дигли главу, а деца трче улицама и весело певају ратне песме. Све немачке државе, сваки Немац, ма где он био, гракнули су за одбрану Рајне.“ (1922: 162)

Иако је и самог себе артикулисао унутар процеса ширих културних и етничких груписања, нема сумње да је приповедач у наведеном пасусу критички оштро представио и тиме се посредно искључио из острашћене, погубне етничке хомогенизације. Људи који су доскора били странци, туристи уморни и болесни од дугог времена, сплина и досаде, буде се из монденског дремежа, исписујући између себе до тада неистицане разлике.

Када након низа дана проведених у соби приповедач започне своје путовање по немачкој околини, он све изразитије исказује жељу за осамљивањем, праћену осећањем бојазни или анксиозности у ситуацијама када постоји реална могућност контакта са другим људима. У односу према немачким варошанима који недељом долазе у туристичка лечилишта и бање он одиста подсећа на остале монденске посетиоце који до-

лазе из страних земаља. Из перспективе интелектуалца, али и буржуја до извесне мере, свет варошана се поставља унутар опозиције урбано / рурално. Њихов долазак је описан посредством категорија природног, неконвенционалног, непосредног и отвореног понашања које је супротно моделу и обичајима понашања страних туриста. Призор кретања варошана у визбаденским парковима јасно указује на поремећај до ког долази у сегрегацији простора, пошто се они својим деловањем крећу преко монденских граница. Тако и приповедач, идући за примером страних туриста, напушта Визбаден у нади да на том путу неће никога више срести.

Настојање да се у свакој могућој прилици избегне разговор са другим знак је и једне општије упитаности субјекта о смислу комуникације. Та запитаност је спроведена и на нивоу приче и на нивоу приповедачевих питања о смислу и потреби писања текста. Оно је у стању константног метанаративног самоиспитивања а тај метанаративни план је у много чему сличан плану конструкције колективног и индивидуалног идентитета. Тамо где се у оквирима света приче, главни јунак самопоимао као део ширих културних заједница или се пак од њих радикално одвајао, на метанаративном нивоу артикулише се ауторско ја које се супротставља актуелној литерарној продукцији, њеним нормативним стилистичким и поетичким моделима.

Као аутор путописа приповедач се супротставља и ограђује од поетичког схватања књижевног текста као органски јединствене целине и чак пориче размере и значај смисла сопственог стварања. Метанаративним коментарима, есејистичким дигресијама, слободним асоцијативним повезивањем мањих мотива, путописац разара саму могућност успостављања монолитног приповедног дискурса. Оголивши сам поступак приповедања главни јунак фрагментизује, отворено дестабилизује текст аналогно процесима непотпуног, недовршеног конструисања колективних идентитета. Могли бисмо рећи да је многострукост структуре текста истовремено условљена али да и сама условљава вишеструкост идентитета у лику путописца. Током путовања једина личност чије присуство путописац не осећа као терет јесте лик непознатог повученог и ћутљивог странца.

Узимајући у обзир њихову физичку сличност, положај на клупи (свако заузима једну половину), истоветност одговора на питања и кратко трајно присуство сељака на клупи, њихову потрагу за штаповима, и готово идентичну потребу за тишином и самоћом могли бисмо рећи да се кроз лик непознатог странца обликује мотив двојника, познат још у традицији карневализоване књижевности. Тема двојника је везана и за феномен удвајања, односно у овом случају отуђења од самога себе. Гледајући на разлике које одвајају приповедача и његовог сапутника (непознавање немачког и присуство негативних стереотипа о Немцима), лик двојника се конституише као објективација процеса самоотуђења у приповедачу. Двојник настаје као последица путопишчеве потребе да превлада притисак отуђености од других пошто се његовим конституисањем поме-

нути притисак самоће смањује уз истовремено очување границе спрам остатка света. Значај мотива двојника и његова иновативна вредност у целокупном прозном дискурсу тадашње српске књижевности огледају се и у успешном увођењу теме апсурда посебно истакнутог у сценама посматрања телета и готово бекетовски представљеног седења на шинама и детаља истресања чизама.

„Обојица застасмо код једног телета што пасе крај пута. Оно диже главу и гледа у нас, ми сагосмо главу и гледамо у њега. Ми налазимо забаву гледећи у њега како прежива; оно налази забаву гледећу у нас како пушимо...()... Дуго смо га гледали, и оно је нас дуго гледало. Кад смо пошли мој другар отвори уста и рече: „теле!“ Ја му још оштроумније одговорих: „да, теле!“ (1922: 99)

Начин казивања целокупне сцене, синтаксичка пресликавања приликом представљања радњи које обављају он и и теле („Дуго смо га гледали, и оно је нас дуго гледало“) сведочи о разарању поетике интересантне и динамичне наративне структуре; а с друге стране, слика седења на шинама, типолошки сродна сцени из Бекетове драме, говори о потпуном приповедачевом губитку интереса за околни свет што додатно разара жанровске претпоставке у равни тематике путописа.

Пошто хронотоп пута може бити схваћен било у физичком и географском смислу, било у временском или чак симболичком, веома је важно размотрити логику кретања ликова у путописима, јер места од којих се полази и до којих се стиже имају значење веома важних културних и идеолошких маркера који откривају путопишчеву позадину, мотивацију или интенцију (Гвозден 2005).

У складу са тим, иако мапирање приповедачевог кретања у *Писмима из Немачке* поново потврђује њихову жанровску полемичност, ми смо опет у могућности да реконструишемо мрежу приповедачевих идеолошких, културних, индивидуалних претпоставки. Он сам истиче три битна елемента који одређују кретање као путовање: облик, намера и циљ кретања и том приликом одриче постојање сваког од тих елемената. Одсуство циља кретања огледа се у његовим неусмереним шетњама по околини, у путовању са сапутником кроз немачке вароши и препуштању немачким кочијашима и водичима. Бесциљност одговара јунаковом осећању равнодушности према околном свету. Као најбољи пример за инверзију путовања може да послужи путовање које започиње као потрага за одговарајућим штапом и након погрешног уласка у воз и скретања са првобитне путање завршава са јунацима који у рукама доносе кавезе са птицама, столице, али не и штапове. Не само да крај путовања води ка обесмишљавању мотивације кретања, већ у току самог пута сазнајемо да јунаци непрестано обнављају ритуал потраге за штаповима. И зато њихово необично путовање можда и није прво и последње, већ оно које се изнова одвија, можда не увек исто учртаним путевима; тако њихово циклички уређено путовање бива у значајној мери обесмишљено, и апсурд-

но. Такође, не треба заборавити да је пут двојице необичних јунака више препуштен случају и вољи других, него њиховој сопственој одлуци.

Пошто су постигли изразито висок степен отуђености од света, бо-
равак и кретање у непознатој средини не прави разлику. Као неооријен-
тисано, лишено циља и намере, њихово путовање одговара моделу самог
приповедања у *Писмима*. Тако читалац у равни текста постаје сличан
приповедачу из света приче. Све време он је препуштен асоцијативном
приповедању, идући од једног до другог фрагмента, односно забелешке у
том мозаичком тексту, и сам не зна до краја какви ће резултати наративне
потраге завршити у његовим рукама; ни у приповедању као својеврсном
путовању нема стабилованих, тотализујућих наративних формула већ
долази до експанзије незавршеног и неуређеног дискурса. Поред припо-
ведања, модел немотивисаног, бесциљног путовања се у приповедачевом
исказу повезује и са сликом његовог живота, који у тој спреси преузима
одлике приписане путу. Сам живот, прожет скепсом, разочарањем у вред-
ности и тековине европске цивилизације, за јунака постаје кретање без
циља и јасне намере; и кроз понављање вечно истог, јунак све више губи
блиску повезаност како са светом тако и са својим колективним, култур-
ним и националним идентитетима, профилишући се све снажније као фи-
гура отуђеног, сумњама разореног интелектуалца. Већ поменуте проце-
дуре лутања без циља, путовања и скоро номадског кретања установљују
другачији вид дисконтинуираног идентитета, невезаног за прошлост, па
чак на крају ни за оно што је садашњи тренутак. Као јунак који више леб-
ди него што прелази преко свих могућих граница (националних, култур-
них, колективних, просторних) путописац најављује и сопствено отуђење
спрам самог времена и тиме још више потрцава радикално удаљавање од
раније артикулисаних колективних, хомогених идентитета.

„Садашњости нема; садашњост је атом времена који не траје дуже од једног
тренутка. Све је друго прошлост или будућност. Прошлости нема; милиони
столећа ишчезли су, умрли су, претворили се у ништа. Будућности нема, она
није рођена, она само по једну капљу по један свој минут пред нас баца”.
(1922: 164)

* * *

Проучавајући *Писма из Немачке* издвајали смо оне елементе текста
који су активно суделовали у различитим стратегијама артикулације ко-
лективног и индивидуалног идентитета главног јунака, тј приповедача-
путописца. Истичући различита контекстуална померања и функције
стереотипа о себи и другима настојали смо до покажемо како су се на
примеру главног јунака конституисали словенски, немачки а затим и спе-
цифично космополитски културни идентитет; и како су у једном тренут-
ку сви били наглашено маргинализовани зарад истицања оних одлика
помоћу којих се фигура путописца изразито индивидуализовала и про-
филисала кроз лик модерног јунака на прелазу два века.

У антрополошком песимизму, доследно спроведеном процесу отуђења од других и самог себе, односу према историји и природи препознали смо неке од битних елемената конституисања тог наднационалног, надкласног, надкултурног идентитета, који су наравно представљали и чиниоце изградње прототипа модерног јунака. Оно што је посебно занимљиво у случају *Писама из Немачке* је то што овакву конфигурацију идентитета главног јунака не бисмо могли утврдити у осталим путописним делима Љубомира Ненадовића, пошто су управо у овим *Писмима* политике и стратегије конструкције идентитета означиле померање ка модерном прозном дискурсу у српској књижевности оног времена.

Имајући у виду контекст романтизма, појаву реализма у српској књижевности и различите процесе идентификације и хомогенизације у јавном политичком и културном дискурсу Србије, лик главног јунака показује још једну изузетно важну карактеристику. Као јунак који лебди између граница, од којих је неке и сам повлачио у тексту, он се придружио малобројном кругу модерних европских интелектуалаца с краја 19. века. У сложеној мрежи идентитета главног јунака *Писама из Немачке*, чини се као да је идентитетска криза интелектуалца XIX века разрешена радикалним померањем ка индивидуалном, одвајањем од других облика колективних груписања. А то је парадоксално учињено захваљујући необичном споју филозофских претпоставки просвећености и модерних тенденција с краја XIX века. Можда у тим одликама лежи један број разлога који су онемогућили позитивнију и ширу рецепцију *Писама из Немачке* у времену када су објављена.

Литература

- Андерсон 1998: Б. Андерсон, *Нација: замишљена заједница*, прев Н. Ченгић, Н. Павловић, С. Межнарић, Београд: Плато.
- Bracewell: W. Bracewell, Orientalism, occidentalism, cosmopolitanism: Balkan Travel Writings on Europe, < http://www.bulgc18.com/occidentalism/bracewell_en.htm >. 10. 10. 2011.
- Гвозден 2005: В. Гвозден, Тензије путописа (ка поетици српског модернистичког путописа), у: З. Карановић, С. Радуловић (ур.), *Жанрови српске књижевности: порекло и поетика облика*, зборник бр. 2, Нови Сад: Филозофски факултет: Орфеус.
- Хол 2001: С. Хол, Ко ме треба идентитет?, Београд, *Реч*, 64, Београд, 215-233.
- Leerssen 2000: J. Leerssen, The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey, *Poetics Today*, 21, 2 (summer 2000), 267-292.
- Ненадовић 1922: Љ. Ненадовић, *Писма из Немачке*, Београд: СКЗ.
- Клаус 2000: Р. Клаус, *Слике у главама*, прев. Александра Вучен Бајазетов, Београд: XX век.

Milan Miljković

**WE/I AND THE OTHERS IN LJUBOMIR NENADOVIĆ'S
LETTERS FROM GERMANY – MODERNIZATION IN
DEVELOPMENT STRATEGY OF THE MAIN CHARACTER**

Summary

The aim of the paper is to draw attention to the changes that are taking place in constructing the collective and individual identity of Ljubomir Nenadović as itinerant writer in *Letters from Germany*. We shall try to detect all the relevant elements ranging from the complex amalgam comprised of the Slovenian, German, and specifically cosmopolitan cultural identity up to the distinctly pronounced individual identity of a modern, skeptical and disappointed intellectual toward the end of the 19th century. By analyzing the motivation and the conceptual grounds for building the main character as such and his relationship toward the others, we shall emphasize the elements the anticipatory role of Nenadović's writing is based upon in constituting a prototype of a modern hero.

Key words: itinerant, identity, stereotype, cosmopolitanism, anthropological pessimism

*Примљен фебруара 2012.
Прихваћен за штампу јуна 2012.*